

KADER VAR MI:
DETERMİNİZMA GÖRECELİDİR!..

Prof. Dr. Tolga Yarman

BİLTES,
Temmuz 1992

KADER VAR MI:

DETERMİNİZMA GÖRECELİDİR!..

Prof. Dr. Tolga Yarman, BİLTES

Temmuz 1992

“Seyretmekte bulunan” bir olayın, “dışarıdan” nasıl bir gelişme göstereceğini “kestirmekle”... Bu olayın, bizzat içinde bulunarak muhtemel gelişmeler karşısında, ona çeşitli derecelerde “yön vermek” arasındaki, “karakter farklılığına”, dikkat etmeliyiz.

Aslında “determinizma” başka bir deyişle, “kestirebilirlik”, şablonun kökeninde, seyir halindeki bir olaya, “bunun dışından bakıyor olma”, kabulü vardır. Belli bir hızda ve belli bir eğimde olarak atılan taşın veya top mermisinin nereye düşeceğini kestirirken, “olaya bunun dışından bir gözlemci olarak bakmakta olduğumuzu”, vurgulamalıyız.

Tanrısallık, Evrene Dışarıdan Bakılabilirlikle Eşdeğerdedir !..

“Evrensel nedensellik”, olayların bağlı olduğu yasalarla başlangıç koşullarının bilinmesi halinde, evrenin geleceğinin, herhangi bir anda kestirilebileceğini öngörür. Burada, sanki gerçekten olabilmiş gibi, tüm evrene bunun dışına çıkarak bakabilecek olduğumuz, varsayımına, yüklenilmesi esastır.

Zaten Tanrı kavramı, “evrenin bir parçası” olarak, düşünülemez... “Tanrılık”ta, yaratma görevi bulunacağına göre, “yaratmadan öncesi” de, bulunmak durumundadır. Yaratmadan öncesi ise, evrenin öncesi, yani “evrenin dışında” olmaklıktır.

İşte bu nedenle “evrensel nedenselliğe” bağlı determinizma, yani “belirlilik”te, herşeyi dışarıdan seyredebilecek yaratıcı bir özne, yani bir “Tanrı” çıkmaktadır, karşımıza. Eğer ancak böyle ise, yani gerçekten evrendeki olayların tabi olduğu yasalarla başlangıç koşullarını, dışarıdan bilebilecek bir özne mevcutsa, klasik anlayışa göre, gelecek her an kestirilebilecek... Yani “determine” olacaktır.

Burada vurgulamaya çalıştığımız ana fikir, “determinizma” yani “kestirilebilirliliğin”; herşeyden önce, olayların dışarıdan ve eksiksiz bir algılamayla izlenebileceğine dair, varsayım üzerine, kurulmak durumunda olduğudur.

Ya bu olanaklı değilse?..

Yani bir maçta tribünlerde, herşeyi tahmin edebilecek deneyimli, bilgili, akıllı bir “seyirci” değil de... Sahada “oyuncu” isek, acaba durum, aynı mıdır?..

Seyirci ve Oyuncu

Sahadaki oyuncu, tribündeki seyirciden çok farklı olarak, iki şeyi birden yapar... Birincisi, “gelişmeyi takip eder”... İkincisi, “gelişmeye müdahale” eder, ona dahil olur... Adı üzerinde “oyuncu”dur... Topu izler... Topun, ulaşacağını kestirdiği yere koşar...

Topu yakalar... Şut çeker... Topa hakimiyette, “belirlemecilik” üstlenir. Oyun içinde, oyunu yalnız takip eden değil... Oyun kuran... Oyun geliştiren... Karşılık veren, bir “müdahildir”, o...

Oyunu tribünlerden izleyen “seyirci” ise, tüm oyun ve oyuncularla birlikte oyunun nasıl gelişeceğini, belki kestirebilir... Ama hiç bir şekilde (doğrudan) “müdahil”, değildir.

Bu anlamda oyuncu ve oyun, tribündeki seyirciye göre, belki “kestirilebilir”, “belirli” ya da “determine” olabilir... Ancak “oyun içinden” bakıldığında; “oyuncu” bir oyun öznesi, bir müdahil olarak, “kestirebilir” değil... Oynayan, yani “belirleyen”, yani “determinan” veya geleceği bizzat inşa eden, kuran biri olmaktadır.

Konuya böyle bir değerlendirmeye yaklaşınca... Sahadaki oyuna, tribünden seyirci olarak bakılmasıyla... Oyun içinden müdahil olunması arasında, çarpıcı bir karakter farklılığı olduğu, ortaya çıkmaktadır.

Yineleyelim... Oyun ve oyuncuların akibeti, tribündeki seyirciye göre “belirlenmiş”, yani “determine” olabilir... Ancak oyuncular açısından bakıldığında, oyun “oynanmak” durumundadır ve oyuncular “determine”, yani “belirlenmiş” değil, “determinan” yani “belirleyici”dirler.

O halde “belirli olmaklık”, söz konusu olayın dışında ya da içinde olmakla, değişmektedir.

Başka bir deyişle “kestirebilirlik”, ancak olayın dışında ve onun “müdahili olmamakla” mümkündür. Öteki türlü, “oyun içinde” olunmakta... Bu açıdan bakılınca da, “belirlenebilir” değil, “belirleyen” konumunda bulunmaktadır.

Demek ki “determinizma” yani “belirlilik” görecelidir.

“Determinizma”, teknik bir deyişle söyleyecek olursak; olayın dışında, seyirciye-ilişkin-referans-sisteminde geçerli olmakta... Oyun içinde, oyuncuya-ilişkin-referans-sistemine ise, bu sistemde “oyuncunun” belirlenmiş değil, “belirleyen” olmaklılığından dolayı, geçerliliğini, yitirmektedir.

Bu nedenledir ki “determinizma göreceli” olmaktadır.

Böyle bir bağlamda, önceki bir yazımızda dikkate getirdiğimiz “öz mü önce gelir, yoksa varoluş mu?” türünden, bir soruyu sormak, gereksiz olmaktadır^{1,2} ... Nihayet, neden “öz” ya da “varoluştan”, birini, ötekinin mutlakta önüne çekmeliyizdir.

¹ T. Yarman, “Sartre’in Varoluşçuluğu ve İrade”, Cumhuriyet Bilim Teknik, Ağustos 1992

² T. Yarman, “Determinizma Görecelidir: Evrensel Bilince Karşı Özgür İstenç – Özgür iradeli Kişi ya da Toplumlar, Geleceklerinin Tutsağı Değil, Efendisidirler!”, Rapor, BİLTES, 1989.

Öz ve Varoluştan Hiçbiri Dış Gözlemciye Göre Öncelikli Değildir !

Gerçekte, “öz” ve “varoluş” birlikte olmaktadır.

“Varoluşla” beraber, “özün” mevcut bulunmadığına hükmetmek uygun değildir. “Varoluştan” sonra, onun için “özün”, var olan tarafından doldurulmadığını, iddia etmek de mümkün değildir.

Dolayısıyla, sorunumuz “öz” ile “varoluşu”, kronolojik açıdan tasnif etmek, olmamalıdır.

“Öz varoluştan önce gelir” diyorsak... Var olana, dışarıdan gizlice, “kestirimi şaşmaz” bir seyirci olarak, bakıyoruzdur. “Önce varoluş, sonra öz” diyorsak... O takdirde... İçinde “müdahil” olarak bulunduğumuz bir olayın - olabilirse- dışımızdan kestirilebilirliği; olay zarfında, “irademizin hükmünü icra etmesine”, pratikte bir etkisi bulunmayacağını, varsayıyoruzdur.

Sorunumuz, o halde “determinizmanın”, yani “iradenin kestirilebilirliğinin”, hangi referans sisteminde bulunup, hangi referans sisteminde bulunmayacağını, saptamaktır.

İşte böyle bir çerçevede:

- Determinizma görecelidir, savını geliştirmekteyiz.

Karşılıklı İradeler

Cuzi (yani küçük) irade hükmünü, icra etmekteyken, külli (yani büyük ya da Tanrısal) iradeden, bahis, o halde abestir.

“Büyük” ya da “daha az büyük bir irade” yoktur, demek istiyor değiliz. Onun karşısında, “küçük irade” yenilmez, demek istiyor da değiliz.

“Küçük irade” başka bir yandan, hükmünü icra ederken, “daha büyük bir iradenin” etkisi altında bulunduğunu göremez, bilemez, demek istiyor da, değiliz.

Nedir ki “küçük irade” açısından söz konusu tüm olumsuzluklar geçerli olsa bile... O “hükmünü” yine, herşeye, büyük iradenin olabilecek “azametine” rağmen, icra etme özelliğine, işlevine ve –ne kadar sınırlı olursa olsun- yetisine sahiptir, demek istiyoruz.

Böyle bir bağlamda işte “külli”, yani “Tanrısal iradenin”, hükmünü icra etmekte bulunan, “küçük irade” üzerinde “tam ve kesin hakimiyetinden” bahis de, abes olmaktadır, diyoruz.

Ayrıca, oyun dışındaki “mükemmel-bir-kahinin” oyunun seyrini; gerek “modern atom kuramı”, hatta gerekse kesin belirlilik çerçevesinde olmakla beraber kaotik gelişmeler öngören “kaos kuramı” itibarıyla, hiç bir zaman “tam” kestiremeyeceği, burada belirtilmelidir.

Demek ki, olsa olsa “karşılıklı iradeler” olmaktadır ve herhangi bir “yaptırım doğrultusu”, bunların bileşkesi olarak, meydana gelmektedir.

Her irade bir “hüküm” icra edebilme yeteneğindedir. Her irade bir “oyuncu”, bir aktör, bir özne, bu anlamda kudreti az ya da çok sınırlı bir tanrıdır.

Bir irade, belki başka bir irade tarafından, bir ölçüde kısıtlanabilir... Akibeti itibariyle, bir ölçüde kestirilebilir... Ancak küçük irade açısından bakıldığında, o, hükmünü icra edecek olan... Yazgısını, geleceğini, ne kadar sınırlı ölçekte olursa olsun, belirleyecek olandır.

Küçük irade hükmünü, icra etmekteyken... Özellikle de onun açısından bakıldığında “genel bir determinizmadan” söz etmek, anlamsız olmaktadır. Çünkü kendi konumunda belirleyici yani “determinan” olan, bizatihi odur.

“Benim yazgım belli”, deyip hareketini durdurarak duraksamaya koyulan bir öznenin akibetiyle... Koşullar ne kadar olumsuz olursa olsun, “oyununu” kişilikle oynamaya devam eden, öteki aynı yapıdaki bir öznenin akibeti, hiç aynı değildir.

Yani hangi olumsuz koşullarda olursa olsun ve “inisiyatif” elden ne kadar kaymış bulunursa bulunsun, “teslim olan” bir özneye... Teslimiyeti sonuna kadar reddeden, ilkiyle aynı yapıdaki ikinci bir öznenin alacakları sonuç, çok farklı... Bazen de birbirine, taban tabana zıttır.

*

Dışarıdan bakıldığında belli bir öznenin davranışlarının “kestirilebilecek” olmasının, bu öznenin davranış sisteminde hiç bir önemi kalmamaktadır.

Özne, dışarıdan bakıldığında “belirlenmiş” olabilir. Ama o, kendi sisteminde oyuncu, müdahil yani (belirlenmiş değil), “belirleyen” olmaktadır.

O halde:

- Determinizma görecelidir!..

TEŞEKKÜR

Yazıyı özenle okunurluğa kavuşturan Sevgili Ayşegül Sevinç'e teşekkürler ediyorum.

T.Y.